

ğü kaydedilmektedir. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil* adlı tefsirle (TSMK, III. Ahmed, nr. 43) Mevlânâ'nın *Meşnevî* (Kütahya Vahîd Paşa İl Halk Ktp., nr. 1153) ve Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 3876) adlı eserlerinin Nazmîzâde tarafından istinsah edilen birer yazma nüshası mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Keykâvus b. İskender, *Kabusname* (trc. Mercimek Ahmet, nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1966, neşredenin önsözü, s. XV; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, II, 746-747; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, II, 620-621; Safâeddin İsmâ el-Bendenîci, *Câmi'ü'l-Envâr fi menâkıbi'l-aḥyâr* (nşr. Üsâme Nâsır en-Nakşibendî – Mehdî Abdülhüseyn en-Necm), Beyrut 1422/2002; *Sicill-i Osmânî*, IV, 560; *Osmanlı Müellifleri*, III, 152-154; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 515; Babinger (Üçok), s. 236-237, 274-277; Anton M. Heinen, *Islamic Cosmology: A Study of as-Suyûtî's al-Hay'a as-saniya fi'l-hay'a as-sunniya*, Beirut 1982, s. 9; İmâd Abdüsselâm Raûf, *et-Tarih ve'l-mü'erriḥûne'l-İrâkıyyûn*, Bağdad 1983, s. 98-101; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 288, 390-392; Erdinç Gülcü, "Bağdat Tarihi Konusunda Nazmîzâde Murtaza Efendinin 'Gülşen-i Hulefâ' Adlı Eseri Üzerine Mütalaalar", *Birinci Orta Doğu Semineri*, *Bildiriler*, Elazığ 2004, s. 193-200; Abdullâh Muhammed el-Habeşi, *Câmi'ü's-şürûḥ ve'l-ḥavâşi*, Ebûzâbi 1425/2005, III, 1763; Necatî Avcı, "Nazmî-zâde Murtaza Efendi ve Gülşen-i Hulefâ'sı", *EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, Kayseri 1992, s. 245-250.

TAHSİN ÖZCAN

NAZMÜ'D-DÜRER

(نظم الدرر)

Bikâî'nin

(ö. 885/1480)

âyetler ve sûreler arasındaki münasebetleri esas alan tefsiri.

Tam adı *Nazmü'd-dürer fi tenâsübü'l-âyat ve's-süver olup Münâsebâtü'l-Ḳur'ân ve Münâsebâtü'l-Bikâî* isimleriyle de anılır. Bikâî tefsiri için *Fethu'r-raḥmân fi münâsebâti eczâ'i'l-Ḳur'ân*, *Tercümânü'l-Ḳur'ân ve mübdî münâsebeti'l-furḳân* ve *Lemmâ* adlarını da önerir (*Nazmü'd-dürer*, I, 5; XXII, 447-449; *Fethu'l-Ḳudsî*, s. 80-81). Eserin yazımına Şâban 861'de (Temmuz 1457) başlayan müellif, hocası Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed el-Mağribî'nin âyet ve sûreler arasındaki münasebeti tesbit konusunda ortaya koyduğu yöntemin kitabın esaslarını tesbitte ve yazımında büyük yardımcı olduğunu söyler (I, 17-18). Bikâî tefsirinin yarısına gelince çeşitli kesimlerden takdir ve tenkitler almaya başlamıştır. Gelen itirazlar, genellikle Kitâb-ı Mukaddes'ten yapılan nakiller ve münasebet konusu-

nun çok geniş olarak ele alınması üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Ardından müellif, eserini yazmaya ara vererek Kitâb-ı Mukaddes'ten naklin cevazına dair *el-Aḳvâlü'l-ḳavîme (ḳadîme) fi ḥükmi'n-naḳl mine'l-kütübü'l-ḳadîme* (*DjA*, VI, 149) ve münasebet ilminin gerekliliğine dair *Meşâ'idü'n-nazar li'l-işrâti 'alâ maḳâşidi's-süver* adıyla iki eser kaleme almıştır (*Nazmü'd-dürer*, XXII, 443-445). Ayrıca tefsirin bazı cüzlerini incelemeleri için Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî, İzzeddin el-Askâlânî ve Kâfiyeci gibi Kahire'nin ileri gelen âlimlerine göndermiş, onların olumlu görüşlerini almıştır (*Meşâ'idü'n-nazar*, I, 112-129). Tartışma ve dedikoduları etkisiz hale getiren Bikâî eserini 10 Şâban 882'de (17 Kasım 1477) Şam'da tamamlamıştır (*Nazmü'd-dürer*, XXII, 443).

Bikâî dirâyet tefsirinin cevazına dair delilleri, münasebet ilminin önemini ve tarihini, Kur'an'ın terkip ve tertip açısından mucize oluşunu, âyetler arasındaki münasebeti gösterebilmek için çektiği zorlukları ve tefsirinin eşsizliğini anlattığı bir mukaddime ile eserine başlar. Sûrelerin tefsirine sûrenin ana fikrini ve konusunu açıkladığı "maksûdühâ" ifadesiyle giriş yaptıktan sonra sûrenin ismi üzerinde durur ve bu isimle muhteva arasında ilişki kurmaya çalışır. Her sûre başındaki besmeleye o sûrenin konusuna uygun anlam verip bir önceki sûre ile olan münasebetini belirtir (*a.g.e.*, I, 19). Ardından âyetleri tek tek ele alarak bunları cümle cümle, kelime kelime izah eder ve aralarındaki irtibatı ortaya koyar. Yer yer âyet grupları arasındaki ilgiden de söz eder; sûrelerin ilk ve son âyetleri arasındaki münasebeti gösterip sûreyi tek bir âyet gibi değerlendirir.

Müellif, bunun yanında klasik yönetime uyarak mücmel ve mutlak anlamlı âyetleri veya âyetlerdeki kelimelerin lügat mânalarını başka âyetlerle açıklamaya çalışır (meselâ bk. *a.g.e.*, I, 119; II, 259-260; V, 269-287). Âyetleri tefsir ederken mânası müşkil kelimelerin izahında lügat âlimlerine başvurur ve bu konuda faydalandığı eserleri zikreder. Bikâî, âyetlerde geçen garîb kelimeleri ilk defa Haflî b. Ahmed tarafından *Kitâbü'l-'Ayn*'de uygulanan taklîb sistemine göre ele alır ve o kelimenin muhtemel anlamlarını maktûb şekillerine göre verir. Meselâ "sevele" kelimesi için "velese, vesele, levese, sevele, yesele, seyele, selâ, leyses, lesâ" şeklinde dokuz kalıp çıkarır, bunları anlamlandırıp sonuçta bir tek mânada toplayarak âyette kastedilen anlamı ortaya koyar (*a.g.e.*, X, 32-35).

Bikâî'nin bu tür açıklamaları bazan bir kelimedede birkaç sayfayı bulur (örnekler için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, s. 281-283).

Nazmü'd-dürer, Kur'an'ın i'câzını ve belâgatını göstermesi bakımından önemli bir tefsirdir. Meânî, bedî' ve beyân ilimleri açısından gerekli izahları yapan Bikâî âyetlerdeki sanatların türünü de açıklar ve âyetin ifade ettiği mânayı belirtir. İ'câzın alt başlıklarından olan, bir sözdeki iki mukabil kelimededen birinin hazfiyle ilgili "ih-tibâk" sanatı üzerinde durur. Müellif tefsirinde 300'e yakın âyeti bu sanata göre izah etmiş, konuyla ilgili olarak *el-İdrâk li-fenni'l-ih-tibâk* adıyla bir de risâle yazmıştır (Süyûtî, II, 831).

Kıraat-dil ilişkisi üzerinde de duran Bikâî farklı okuyuşların anlama etkisini gösterir ve tercih ettiği mânanın hangi kıraate dayandığını söyler (*Nazmü'd-dürer*, III, 328, 354; VII, 134; VIII, 234-235, 311). Bu arada Kur'an'ın sünnetle tefsirine de önem verir; hadisleri muteber hadis kaynaklarından naklederek sıhatlerine dair değerlendirmeler yapar. Sahâbe ve tâbiîn sözleri için hadis kaynakları yerine rivayet tefsirlerini kullanır (Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, s. 177-196). Tefsirinde usûl-i fıkıhla ilgili meselelere yer veren müellif fikhî konuları ayrıntılarıyla ele alır. Fıkıhta olduğu gibi kelâm konularında da genellikle Şâfiî mezhebine ait eserlere başvurur. Bazı kelâm meselelerinde ilmi tartışmalara girer. Kaynakları içinde Mu'tezile'den Zemaḫşerî ve Rummânî'nin eserlerinin bulunmasına rağmen itikadî mezhepler arasında bilhassa Mu'tezile'yi kıyasıya eleştirir (*Nazmü'd-dürer*, IV, 23).

Bikâî, tasavvuf kitaplarını ve selef-i sâlihînin hayat hikâyelerini okumanın yararını üzerinde durur ve zühd hayatını tavsiye eder (*a.g.e.*, XIV, 469, 477). Ancak Ehl-i sünnet akidesine, Kur'an'a ve Sünnet'e ters düştüğüne inandığı ittihad ve hulûle dair görüşleri sebebiyle sûfilere şiddetle eleştirir ve neredeyse küfürlerine hükmeder (*a.g.e.*, II, 195; XIV, 300, 423, 434, 452, 483).

Müteşâbih âyetlerin Allah'ın zâtına yakışır şekilde te'vil edilmesi gerektiğini söyleyen Bikâî, yahudi ve hıristiyanların müteşâbihî te'vil etmeyip zâhirî anlamlarında kullandıkları için doğru yoldan saptıklarını ileri sürer. Hz. İsmâ'nın Allah'ın kulu olduğuna dair âyetlerin İncil'den de yer aldığını hatırlatarak İncil'den uzun uzun nakiller yapar (meselâ bk. *a.g.e.*, IV, 228-232). Ehl-i kitap'tan bahseden âyetlerin tefsirinde

NAZMÜ'D-DÜRER

Tevrat, İncil ve Zebûr'dan nakillerde bulunur (Kara, *Bikâi ve Tefsirindeki Metodu*, s. 212-237).

Müellif, en çok Harâllî'nin *Miftâhu'l-bâ-bi'l-mukâffel 'alâ fehmi'l-Kur'âni'l-münezzel* ve İbnü'z-Zübeyr es-Sekaffî'nin *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Şa'bânî, Küveyt 1404/1984) adlı eserlerinden yararlanmıştır, özellikle Harâllî'nin tefsiri kendi metodunun ve yazım üslûbunun kaynağını oluşturmuştur. Harâllî'ye ait eserin Kur'an'ın başından Â-i İmrân sûresinin 37. âyetine kadarki kısmın tefsirini içeren bir cüzünü ele geçirdiğini söyleyen Bikâî, münasebet ilminin kullanıldığı bu kısımdan beğendiği yerleri aynen aldığını, bundan sonrasını da kendisinin tamamladığını anlatır (*Nazmü'd-dürer*, I, 6, 10; *Nazmü'd-dürer*'in diğer kaynakları için bk. Kara, *Bikâi ve Tefsirindeki Metodu*, s. 117-168).

Bikâî, âyetler ve sûreler arasındaki ilgi konusunda önceki kaynaklarda bulunan dağınık bilgileri bir araya getirmesi ve bunlar üzerine yeni bilgi ve değerlendirmeler eklemesi sebebiyle bu alana ilgiyi arttırmıştır. *Nazmü'd-dürer*'den sonra yazılan birçok eserde bu tefsirin etkisini görmek mümkündür (a.g.e., s. 402-406). Özellikle münasebet ilmine büyük değer veren Hint alt kıtası müfessirlerinin çalışmalarında onun tefsirinin yeri belirgindir. Eser bazı kimseler tarafından eleştirilmişse de çoğunluk onu takdir etmiştir (İbn Hacer el-Heytemî, s. 53; Cemâleddin el-Kâsımî, I, 45).

Nazmü'd-dürer'in çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası vardır (Brockelmann, *GAL*, II, 179; *Suppl.*, II, 177-178; Kara, *Bikâi ve Tefsirindeki Metodu*, s. 98-104; Bikâî, *el-Kavlü'l-müfîd*, neşredenin girişi, s. 8). Şeyh Ömer es-Süveydî takma adını kullanan Carlo de Landberg, *Nazmü'd-dürer*'in kumarla ilgili bölümünü (el-Bakara 2/219'un tefsiri) *Primeurs arabes (Turaf Arabiyye)* adlı serinin içinde diğer bazı risâlelerle birlikte "Lu'abü'l-'Arab bi'l-meysir fi'l-Câhiliyyeti'l-ülâ" adıyla yayımlamıştır (Leiden 1886). Tefsirin Kadî Şerefeddin Ahmed başkanlığındaki bir heyetin tahkikiyle ilk tam neşri (I-XXII, Haydarâbâd-Dekken 1969-1979), ayrıca ofset baskıları (Haydarâbâd 1978-1984; Kahire 1413/1992) gerçekleştirilmiştir. Eser daha sonra Abdürrezâk Gâlib el-Mehdî'nin tahkikiyle yeniden neşredilmiştir (I-VIII, Beyrut 1424/2003 [2. bs.]). Tefsir üzerinde Necatî Kara bir doktora tezi hazırlamış (bk. bibl.), Seyyid Ahmed Halîl yüksek lisans çalışması yapmış (1986, *Câmiatü Ezher külliyye-*

tü usûli'd-dîn), ayrıca Tebâreke cüzünün tefsirini tahkik etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bikâî, *Nazmü'd-dürer* (nşr. Şerefeddin Ahmed), Haydarâbâd 1398-1404/1978-84, I, 5, 6, 10, 17-18, 19, 119; II, 195, 259-260; III, 328, 354, 367-370; IV, 23, 228-232, 233, 323; V, 269-287; VII, 71-72, 134; VIII, 234-235, 311; X, 32-35; XIV, 300, 423, 434, 452, 469, 477, 483; XX, 108, 177-178; XXII, 443-445, 447-449; a.m.f., *Fethu'l-kudsî fi âyeti'l-kürsî* (nşr. Abdülhakîm el-Enîs), Dübey 1422/2001, s. 80-81; a.m.f., *Meşâ'idü'n-nazar li'l-işraf 'alâ makâşidi's-süver* (nşr. Abdüssemi M. Ahmed Haseneyn), Riyad 1987, I, 112-129; a.m.f., *el-Kavlü'l-müfîd fi usûli't-tecvîd li-kitâbi rabbine'l-mecîd* (nşr. Hayrullah eş-Şerîf), Beyrut 1995, neşredenin girişi, s. 8, dipnot 1; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), II, 831; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*, Kahire 1989, s. 53, 54-55; Makkârî, *Nefhu't-îtib*, II, 188-189; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1961-1962; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 20; a.m.f., *Fethu'l-kadir*, I, 72-73; Cemâleddin el-Kâsımî, *Tefsirü'l-Kâsımî: Mehasî-nü't-te'vîl* (nşr. M. Fuâd Abdülbâki), Kahire 1376/1957, I, 45; Brockelmann, *GAL*, II, 179; *Suppl.*, II, 177-178; Abdülmüteâl es-Saîdî, *en-Nazmü'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, Kahire 1992, s. 5; M. Ali Ayâzî, *el-Müfessirün: Hayâtühüm ve menhecühüm*, Tahrân 1414, s. 712-717; Necatî Kara, *Burhânuddîn 'Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, Van 1994, s. 98-104, 117-168, 177-196, 212-237, 281-283, 394-400, 402-406; Abdülhamit Binşik, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul 2001, s. 196; Ömer Kara, "Belagatta Bir 'İcâz-ı Hazf' Çeşidi: İhtibâk -Kur'ân Metinlerindeki Pratiği-", *EKEV Akademi Dergisi*, II/1, Ankara 1999, s. 118-162; a.m.f., "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşa Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/3, Van 2000, s. 149-224; Suat Yıldırım, "Bikâî", *DİA*, VI, 149; Mustafa Çiçekler, "Landberg, Carlo de", a.e., XXVII, 99.

NECATİ KARA

NAZMÜ'L-KUR'ÂN

(نظم القرآن)

Kur'an-ı Kerim'in lafız, mâna ve tertip bakımından insicamlı olduğunu ortaya koyan ilim dalı ve bu alanda yazılan eserlerin ortak adı.

Sözlükte nazm kelimesi "inci vb. kıymetli taşları dizmek, sözü birbiri peşinden söylemek, toplamak ve telif etmek" anlamlarına gelir; mecazen söz ve şiir için de kullanılır. Terim olarak, tutarlı delâletler ortaya çıkarmak maksadıyla mâna bakımından birbiriyle uyumlu lafızların aklın uygun gördüğü tarzda bir araya getirilmesini ifade eder. Nazmü'l-Kur'ân ile kast edilen de bu terim anlamıdır (Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1429). Buna göre nazmü'l-Kur'ân ilmi Kur'an'ın i'câzı ile doğrudan ilgilidir ve bir bakıma onun konusunun bir alt başlı-

ğını oluşturmaktadır. Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr edenlerden bizzat Kur'an'da Kur'an'ın tamamının veya bir sûresinin benzerini getirmeleri istenmiş ve inkârcıların bundan âciz kalmaları peygamberliğin en büyük delillerinden sayılmıştır. Kur'an'ın inkârcıları âciz bırakan özelliklerinin neler olduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmekle birlikte bunun öncelikle Kur'an'ın ilâhî nazımından kaynaklanan eşsiz belâgatı, fesâhatı ve lafız-mâna dengesi olduğu kabul edilmiştir. Nazım daha sonra Arap dilinin de önemli bir konusu haline gelmiştir.

Nazmü'l-Kur'ân meselesini ilk olarak kimin ele aldığı kesin şekilde bilinmemekle birlikte bunun ilk defa İbnü'l-Mukaffa' tarafından ortaya konulduğu nakledilir. Nazâm ve takipçilerinin savunduğu "sarfe" görüşü konunun erken dönemde tartışılmaya başlandığını göstermektedir. Zira bu görüşe karşı olanlar, Kur'an'ın beşerin üstesinden gelemeyeceği bir söz-mâna bütünlüğüne sahip bulunduğunu söylemişler ve Kur'an'ın nazımına dikkat çekmişlerdir. Bunlar arasında Câhiz'in ismi başta gelir. İbnü'n-Nedîm'in ona *Nazmü'l-Kur'ân* adıyla bir kitap nisbet etmesi (*el-Fihrist*, s. 41) tartışmaların tarihi açısından önemli olmakla birlikte Câhiz'in günümüze intikal eden diğer eserlerinde de konuya temas edilmiş olması tartışmanın erken bir dönemde başladığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Câhiz eserlerinde Kur'an'ın i'câzının nazımında bulunduğunu söylemekte ve buna dair deliller getirmektedir. Ona göre Kur'an'ın nazmı ve i'câzı Kur'an'ın küçük parçalarında aranmamalı, bunun için bir sûreye bütünlükle bakmalıdır. Zira nazım, tek tek kelimelerde veya cümlelerde değil onların bir araya gelmesiyle oluşan daha geniş bütünlüklerde kendini gösterir. Konuyu erken dönemde tartışanlar arasında yer alan İbn Kuteybe de mülhîd diye nitelediği kişilerin Kur'an'ın nazımına itiraz ettiklerini ve kendisinin Kur'an'a yöneltilen itirazlara cevap vermek için *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân* adıyla bir eser yazdığını söyler (*Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, s. 22-23).

Rummânî, Kur'an'ın i'câzına dair tartışmalarda belâgat ve nazım ayrı bir önem verir. Kelimelerin anlamlarının sınırlı, ancak bunların bir araya getirilmesiyle ifade edilebilecek mânaların sınırsız olduğunu söyleyen Rummânî, Kur'an'ın i'câzının onun telif ve nazımında ortaya çıktığını belirtir. Hattâbî'ye göre Kur'an en fâsih lafızlar, en güzel diziliş ve en sahih anlamla gelmiştir. Bâkîllânî de Kur'an'ın i'câzının sebeple-